

Κωνσταντίνος Κ. Παπουλίδης

ΕΛΛΗΝΟΟΥΚΡΑΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

1. Το χρονικό του συνεδρίου: «Οι Έλληνες στην Ουκρανία (18ος-20ός αι.), Κοινωνική ζωή-Εμπόριο-Πολιτισμός», Οδησός, 25 Σεπτεμβρίου-2 Οκτωβρίου 1996

Στην Οδησό, πραγματοποιήθηκε, από 25 Σεπτεμβρίου μέχρι 2 Οκτωβρίου 1996, τριεθνές επιστημονικό συνέδριο, με θέμα: «Οι Έλληνες στην Ουκρανία (18ος-20ός αι.), Κοινωνική ζωή-Εμπόριο-Πολιτισμός». Διοργανωτές του συνεδρίου ήταν το Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού (Αθήνα-Οδησός), το Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (Θεσσαλονίκη) και το Τμήμα Ιστορίας του πανεπιστημίου της Οδησού. Η Οργανωτική Επιτροπή του συνεδρίου αποτελείτο από τους Grigoriy M. Pjatigorskij (Οδησός), Κωνσταντίνο Παπουλίδη (Θεσσαλονίκη) και Σωφρόνη Παραδεισόπουλο (Οδησός).

Οι εργασίες του συνεδρίου, στο οποίο έλαβαν μέρος Έλληνες, Ουκρανοί και Ρώσοι, πραγματοποιήθηκαν στο Παράρτημα του Ιδρύματος Ελληνικού Πολιτισμού (το οίκημα ανήκε, το 19ο αι., στο Γρηγόριο Μαρασλή του Ιωάννου, ο οποίος το διέθετε στα μέλη της μυστικής και επαναστατικής οργάνωσης «Φιλική Εταιρεία», για τις συνεδριάσεις της).

Στην έναρξη του συνεδρίου, την Πέμπτη 26 Σεπτεμβρίου, μετέφερε το χαιρετισμό του Υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας Θ. Πάγκαλου, ο Κ. Σταυρόπουλος, ακολούθησε η Ιφιγένεια Κοντολέοντος, Γενική Πρόξενος της Ελλάδας στην Οδησό, εκ μέρους του Πρέσβη της Ελλάδας στην Ουκρανία Βασιλείου Πατσικάκη και τους χαιρετισμούς των επισήμων έκλεισε ο εκπρόσωπος του Νομάρχου της περιοχής Jurij Petrenko.

Ακολούθησαν οι ανακοινώσεις της πρώτης ημέρας, οι οποίες είχαν χαρακτήρα *αρχαιολογικό, ιστοριογραφικό, βιβλιογραφικό και μεθοδολογικό*. Πρόεδρος των συνεδριάσεων της πρώτης ημέρας ήταν ο Vladimir N. Stanko, Καθηγητής του πανεπιστημίου της Οδησού και Κοσμήτορας του Ιστορικού και Αρχαιολογικού Τμήματος. Στην ανακοίνωσή της, με θέμα: «Το Ιστορικό Αρχείο της Οδησού ως πηγή για τη μελέτη της ιστορίας των Ελλήνων στη Νότια Ουκρανία (τέλη 18ου-20ός αι.)» η Lilia G. Belousouva (Διευθύντρια του τμήματος πληροφορικής και των εξωτερικών σχέσεων του Κρατικού

Αρχείου της Οδησού), παρουσίασε το Ιστορικό Αρχείο της Οδησού, όπου φυλάγονται έγγραφα σχετικά με τη «Φιλική Εταιρεία», έγγραφα σχετικά με την κηδεία του εθνομάρτυρα Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄, ο οποίος απαγχονίστηκε από τους Τούρκους το 1821, και, γενικώς, έγγραφα σχετικά με τη ζωή και τη δράση των Ελλήνων στην πόλη και στην περιοχή της Οδησού, το 19ο και στις αρχές του 20ού αι. — Στην ανακοίνωσή της, με θέμα: «Η παρουσία των Ελλήνων της Ουκρανίας στην ελληνική ιστοριογραφία (19ος-20ός αι.)», η Άρτεμη Ξανθοπούλου-Κυριακού (Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Ιστορικού και Αρχαιολογικού Τμήματος του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), παρουσίασε το ελληνικό ιστοριογραφικό πλαίσιο των Ελλήνων στην Ουκρανία, τους δύο τελευταίους αιώνες, και αναφέρθηκε ειδικά στις μετοικεσίες των Ελλήνων, στους εκτοπισμούς τους, σε εθνογραφικά θέματα, σε βιογραφίες Ελλήνων, στους ρωσοτουρκικούς πολέμους, στο ποντιακό στοιχείο, στους Έλληνες της Κριμαίας και της Αζοφικής και, τέλος, παρουσίασε δεκάδες ονομάτων ειδικών, οι οποίοι ασχολήθηκαν με τους Έλληνες της Ουκρανίας. — Ακολούθησε ο Grigorij L. Arš (Επιστημονικός συνεργάτης του Ινστιτούτου Σλαβολογίας και Βαλκανιολογίας της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών), με θέμα: «Οι Ελληνικές παροικίες της Βόρειας Παρευξείνιας περιοχής και η πάλη της Ελλάδας για την Εθνική απελευθέρωση, το πρώτο τρίτο του 19ου αι.», ο οποίος ανέλυσε κυρίως, τόσο τα αίτια της μετοικεσίας των Ελλήνων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Αυτοκρατορική Ρωσία, που ήταν πολιτικά και οικονομικά, όσο και τη διοργάνωση των Ελληνικών Παροικιών, το πρώτο τρίτο του 19ου αι. — Οι εργασίες της πρώτης ημέρας έληξαν με την εισήγηση του Κωνσταντίνου Παπουλίδη (Υποδιευθυντού του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου), με θέμα: «Ορισμένες σκέψεις με αφορμή την τύχη του αρχείου της Ελληνικής Κοινότητας της Νίζνας». Ο ομιλητής, με αφορμή το γεγονός ότι το αρχείο της Ελληνικής Κοινότητας της Νίζνας συνεχώς συρρικνώνεται, πρότεινε την ίδρυση Ιδρύματος, το οποίο θα αναλάβει να μελετήσει συστηματικά τη ζωή και τις δραστηριότητες των Ελλήνων στις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, από το 1917 μέχρι και το 1991.

Οι ανακοινώσεις της δεύτερης ημέρας, την Παρασκευή 27 Σεπτεμβρίου, είχαν χαρακτήρα οικονομικό, εμπορικό, στατιστικό, δημογραφικό και κοινωνιολογικό. Πρόεδρος των συνεδριάσεων της δεύτερης ημέρας ήταν ο Grigorij L. Arš. Στην ανακοίνωσή της, με θέμα «Ελληνικά εμποροναυτιλιακά δίκτυα στη Νότια Ρωσία το 1830 με 1914» η Τζελίνα Χαρλαύτη (Επίκουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Ναυτιλιακών Σπουδών του πανεπιστημίου του Πειραιά), παρουσίασε το πανόραμα της διοργάνωσης της εμπορικής ναυτιλίας των Ελλήνων από και προς τη Μαύρη Θάλασσα από το 1830 μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. — Η ίδια, διάβασε την ανακοίνωση της Ιωάννας Πεπελάση-

Μίνουγλου (Επιστημονικής Συνεργάτιδας του Παντείου Πανεπιστημίου), με θέμα: «Επιχειρηματικές στρατηγικές και δίκτυα των ελληνικών εμπορικών οίκων της Μαύρης Θάλασσας, από το 1870 μέχρι το 1917», όπου η συγγραφέας παρουσίασε τις επιχειρηματικές στρατηγικές των Ελλήνων στη Μαύρη Θάλασσα και υπογράμμισε το γεγονός ότι πολλοί Έλληνες, από τον αγροτικό τομέα μεταπήδησαν στον επιχειρηματικό, λόγω της ελευθερίας και των προνομίων, που είχαν στην Αυτοκρατορική Ρωσία. — Στην ανακοίνωσή του, με θέμα: «Νότια Ρωσία 1861-1914: Οι Έλληνες Ομογενείς», ο Βασίλης Καρδάσης (Επίκουρος Καθηγητής του Ιστορικού Τμήματος του πανεπιστημίου της Κρήτης), παρουσίασε τη συνολική εικόνα των Ελλήνων στη Νότια Ρωσία από το 1861 ως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, από κοινωνιολογικής και οικονομικής πλευράς. — Οι εργασίες της δεύτερης ημέρας έληξαν με την ανακοίνωση της Μαργαρίτας Αρατζιονί (Επιστημονική Γραμματέας του Εθνικού Ερευνητικού Κέντρου της Κριμαίας), με θέμα: «Ο Ελληνικός πληθυσμός της Κριμαίας στα τέλη του 18ου αι.». Η συγγραφέας παρουσίασε πολλά στοιχεία σχετικά με την εγκατάσταση των Ελλήνων στην Κριμαία (στατιστικοί πίνακες, κοινωνική θέση, επαγγέλματα κλπ.), στα τέλη του 18ου αι.

Οι ανακοινώσεις της τρίτης ημέρας του συνεδρίου, Σάββατο 28 Σεπτεμβρίου, απέβλεπαν στη μελέτη των δραστηριοτήτων της Ελληνικής Παρουσίας της Οδησσού, το 19ο και στις αρχές του 20ού αι. Πρόεδρος των συνεδριάσεων της τρίτης ημέρας ήταν ο Κωνσταντίνος Παπουλίδης. Με την ανακοίνωσή της: «Ποιότητα ζωής των Ελλήνων στην Οδησό τον περασμένο αιώνα» η Μαρία Καραβία (Δημοσιογράφος και συγγραφέας) παρουσίασε με κείμενο και φωτεινές διαφάνειες ενδιαφέρουσες εικόνες της ζωής των Ελλήνων της Οδησσού το 19ο αι. — Ο Σωφρόνης Παραδεισόπουλος (του Ιδρύματος Ελληνικού Πολιτισμού της Οδησσού) μίλησε για «Το Ροδοκανάκειο Παρθεναγωγείο της Οδησσού το 19ο και 20ό αι.», το δεύτερο, μετά την Ελληνοεμπορική Σχολή της Οδησσού, ονομαστό ελληνικό εκπαιδευτήριο της Ελληνικής Παρουσίας. — Με την ανακοίνωσή του ο Grigorij M. Pjatigorskij (Υφηγητής του Ιστορικού Τμήματος του πανεπιστημίου της Οδησσού): «Οι εξεγέρσεις στις ελληνικές επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1878 και οι Έλληνες της Οδησσού», αφού εξέθεσε την κατάσταση στα Βαλκάνια κατά το 1878, ύστερα από αρχαιακές έρευνες, ανέφερε ότι οι Έλληνες της Οδησσού κινητοποιήθηκαν υπέρ των συμπατριωτών τους. 26 μάλιστα Έλληνες της Οδησσού αποφάσισαν να κατέβουν στη Θεσσαλία, όπου θα πολεμούσαν κατά των Τούρκων, όπως έκαναν και σ' όλους τους Ρωσο-τουρκικούς πολέμους. — Στην ανακοίνωσή του ο Oļeg B. Djomin (Υφηγητής του Ιστορικού Τμήματος του πανεπιστημίου της Οδησσού), με θέμα: «Η Οδησσός και η ανάπτυξη της ιστορικής επιστήμης το 19ο με αρχές του 20ού αι. Συμβολή στην τοποθέ-

τηση του προβλήματος», παρουσίασε τα πλαίσια όπου κινήθηκε σε μια πολυεθνική και πολυπολιτισμική πόλη σαν την Οδησό, δίπλα στη γερμανική, στη βουλγαρική και στην εβραϊκή ιστοριογραφία, η ελληνική ιστοριογραφία, ιδίως το πρώτο τρίτο του 19ου αι. Ο συγγραφέας υπογράμμισε τη συμβολή της Οδησού στην ανάπτυξη της ιστορικής επιστήμης στην Ελλάδα.— Με την ανακοίνωσή του ο Κωνσταντίνος Φωτιάδης (Αναπληρωτής Καθηγητής του Παιδαγωγικού Τμήματος της Φλώρινας, του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), με θέμα: «Ο Ελληνισμός της Οδησού το 1918 με 1921» εξέθεσε την τραγική θέση των Ελλήνων το 1918 με 1921 στην Οδησό και στην περιοχή της, ιδίως ύστερα από την απόφαση του τότε πρωθυπουργού της Ελλάδας Ελ. Βενιζέλου να στείλει το *Ελληνικό Εκστρατευτικό Σώμα* να πολεμήσει κατά των πολσεβίκων.

Οι εργασίες της τέταρτης ημέρας του συνεδρίου, Δευτέρα 30 Σεπτεμβρίου, απέβλεπαν στην εξέταση κυρίως της *κοινωνικής*, της *νομικής*, της *φιλολογικής*, της *λογοτεχνικής* και της *εκδοτικής* δραστηριότητας των Ελλήνων της Ουκρανίας. Πρόεδρος των συνεδριάσεων της τέταρτης ημέρας ήταν η Αρτεμη Ξανθοπούλου-Κυριακού. Στην ανακοίνωσή της με θέμα: «Οι Έλληνες στην Ουκρανία από το 1920 μέχρι το 1940» η Natalia A. Terent'jeva (Διευθύντρια του Τμήματος Ουκρανοελληνικών σχέσεων του Ινστιτούτου Ιστορίας της Ακαδημίας Επιστημών της Ουκρανίας) παρουσίασε το νομικό, το κοινωνικό και το εκπαιδευτικό πλαίσιο, στο οποίο έζησαν από το 1920 μέχρι το 1940 οι Έλληνες της Ουκρανίας. Χαρακτηριστικό σημείο, το γεγονός ότι το 93% των Ελλήνων της Ουκρανίας βρισκόνταν στην Αζοφική.— Η Tatjana V. Nikitina (Υφηγήτρια του πανεπιστημίου της Μόσχας) με την ανακοίνωσή της: «Η Ελληνική Διασπορά στην ΕΣΣΔ και οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις από το 1930 μέχρι το 1940», παρουσίασε κυρίως το πολιτικό πλαίσιο, στο οποίο έζησαν οι Έλληνες στην ΕΣΣΔ από το 1930 μέχρι το 1940, ύστερα από έρευνες που πραγματοποίησε στα αρχεία του υπουργείου εξωτερικών.— Η Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου (Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Φιλολογικού Τμήματος του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) με την ανακοίνωσή της: «Πανάγος Αξιώτης (1840-1910): Ένας Έλληνας λόγιος στη Μαριούπολη», παρουσίασε το ελάχιστα γνωστό έργο ενός λογίου από τη Μύκονο, ο οποίος, τον περασμένο αιώνα, ζούσε στη Μαριούπολη, ως έμπορος σιτηρών, αλλά προσέφερε πολλά ως εισηγητής της ρωσικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα.— Ο Βλάσσης Αγτζίδης (του Ιδρύματος Ελληνικού Πολιτισμού των Αθηνών) με την ανακοίνωσή του «Ο ελληνικός τύπος στη Σοβιετική Ένωση μέχρι τα μέσα του 20ού αι.» παρουσίασε ένα πανόγραμμα του ελληνικού τύπου στη Σοβιετική Ένωση με όλα τα προβλήματά του.— Τέλος, η πρόεδρος των συνεδριάσεων διάβασε την ανακοίνωση του Ιωάννη Καζάζη (Καθηγητή του Φιλολογικού Τμήματος του

πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), με θέμα: «Η αναβίωση των ελληνικών σπουδών στην Ανατολική Ευρώπη και στις Παρευξείνιες περιοχές». Ο συγγραφέας διαπιστώνει ότι όπως αναπτύχθηκαν οι ελληνικές σπουδές στη Δυτική Ευρώπη, μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, έτσι αναπτύσσονται, κυρίως μετά το 1991, και στην Ανατολική Ευρώπη και στις Παρευξείνιες περιοχές.

Τα συμπεράσματα του συνεδρίου συνόψισε ο Κωνσταντίνος Παπουλίδης, ο οποίος τόνισε ότι στο πρώτο επιστημονικό αυτό βήμα των ελληνοουκρανικών επιστημονικών και πολιτιστικών σχέσεων τέθηκαν οι βάσεις μεγαλύτερων μελλοντικών εκδηλώσεων, ότι υπήρξε μικρό μεν αλλά ενδιαφέρον συνέδριο, με χαρακτήρα ποιοτικό και όχι ποσοτικό. Άξιο παρατηρήσεων ήταν και το γεγονός ότι υπήρξε μεγάλο ακροατήριο, στο οποίο ξεχώριζαν νέοι στην ηλικία, φοιτητές του πανεπιστημίου της Οδησσού.

2. Ορισμένες σκέψεις με αφορμή την τύχη του αρχείου της Ελληνικής Κοινότητας της Νίζνας

Α΄

Είναι γνωστό ότι η Νίζνα συνέδεε τη Ρωσία, την Πολωνία και την Κριμαία. Γιαυτό αναπτύχθηκε σε ισχυρό εμπορικό κέντρο. Με απόφαση του ατμάνου της Ουκρανίας Bogdan Hmelnitski (c. 1597-1657), οι Έλληνες της Νίζνας απέκτησαν το δικαίωμα να ασκούν εκεί το εμπόριο. Η Ελληνική Κοινότητα της Νίζνας αναγνωρίστηκε με αυτοκρατορικό *ουκάζιο* στις 2 Μαΐου του 1657. Είναι γνωστό ότι οι Έλληνες της Νίζνας από το 17ο αι. απέκτησαν αυτοδιοίκηση, δικές τους εκκλησίες, δικά τους σχολεία, αλλά και ανεξάρτητη δικαιοσύνη. Αργότερα, με αυτοκρατορικό *ουκάζιο* του Μεγάλου Πέτρου, από το 1710, οι Έλληνες της Νίζνας επανήλθαν στα δικαιώματά τους και τα ανανέωσαν. Στις αρχές του 18ου αι. η πόλη ήταν ακόμη μεγάλο οικονομικό και εκπαιδευτικό κέντρο του Ελληνισμού. Με την πάροδο όμως του χρόνου η Ελληνική Κοινότητα παρήκμασε, κυρίως με την ανάπτυξη άλλων εμπορικών κέντρων (Οδησός-Χερσώνα). Γνωστό είναι στην επιστήμη το αρχείο της Ελληνικής Κοινότητας καθώς και η βιβλιοθήκη της. Η μελέτη των αρχείων της Νίζνας θα φωτίσει αρκετά την ιστορία της παρουσίας των Ελλήνων στην Αυτοκρατορική Ρωσία. Ας μη λησμονούμε ότι η *Αδελφότητα των Ελλήνων της Νίζνας* ήταν αναγνωρισμένη, τόσο από τις τοπικές κρατικές και θρησκευτικές αρχές, όσο και από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ως σταυροπηγιακή θρησκευτική, εμπορική και εθνική ένωση¹.

1. *Akty Grečeskogo Nežinskogo Bratstva*, Κίεβο, 1884, σ. 43. Γενικά για τους Έλληνες της Νίζνας βλ. *Αικατερίνα Β΄ ήτοι Ιστορία σύντομος της εν τη οδοιορία αυτής προς τους εν Νίζνη και Ταυρία Γραικούς υπ' αυτής δειχθείσης Ευνοίας*, Συντεθείσα μεν υπό ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΨΑΛΛΙΔΑ του εξ Ιωαννίνων και τύποις εκδοθείσα εν Βιέννη της Αουστρίας 1792 έτει, Παρά Ιωσήφ τω ΒΑΟΥΜΑΪΣΤΕΡΩ. *Akty Grečeskogo Nežinskogo Bratstva*, Κίεβο, 1884. St. Batalden, *Evgenios Voulgaris in Russia, 1771-1806*, Νέα Υόρκη, 1982. Κ. Κ. Παπουλίδης, «Οι Έλληνες της Ρωσίας το 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 4 (1992) 107-140. Ν. Τερέντιεβα [και όχι Ν. Τερεντιέβα, όπως γράφτηκε]-Β. Σμόλια, «Ο Ελληνισμός της Ουκρανίας», *Επτά ημέρες* (αφιέρωμα της εφημ. *Καθημερινή*) 20.8.1995 (βλ. κυρίως τις σσ. 10-12: Η Κοινότητα του Νέζιν). Χρ. Λασκαρίδης, «Η συμβολή των Ελλήνων της Νίζνας στην πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη της Ουκρανίας και της Ρωσίας», Ανακοίνωση στο Διεθνές Συνέδριο, το οποίο διοργάνωσε η Ελληνική Εταιρεία Σλαβικών Μελετών (Θεσσαλονίκη, 16-19 Νοεμβρίου 1995), με θέμα: *Ελληνες συνεχιστές του θρησκευτικού και πολιτιστικού έργου των αδελφών Κυριλλου και Μεθοδίου στον κόσμο των Σλάβων*. Τα Πρακτικά του συνεδρίου υπό έκδοση. Κ. Κ. Παπουλίδης, «Η Ελληνική Διασπορά στη Ρωσία το 15ο με 17ο αιώνα», Ανακοίνωση στο παραπάνω συνέδριο. Τα Πρακτικά του συνεδρίου υπό έκδοση. Σ. Αγγελίδης, *Ιστορία των Ελλήνων της Νέζιν Ουκρανίας από τον 9ο αιώνα π.Χ. μέχρι τον 20όν αιώνα*, Θεσσαλονίκη (Ερωδίας), 1996.

Η Ελληνική Κοινότητα της Νίζνας αποτέλεσε, για τις δραστηριότητές της και για τις ιδιαιτερότητές της, αντικείμενο μελέτης πολλών Ρώσων και Ουκρανών επιστημόνων. Όταν παρήκμασε η πόλη, όπως αναφέραμε, μετά την εμφάνιση άλλων εμπορικών κέντρων (Οδησός, Χερσώνα), το *Γραικικό Μαγιστράτο* διατηρούσε το αρχείο του και τη βιβλιοθήκη του.

Πρώτος, χρονολογικά, ο οποίος ελάττωσε το αρχείο και τη βιβλιοθήκη της Ελληνικής Κοινότητας της Νίζνας ήταν το επίσημο Ρωσικό Κράτος, όταν το 1690 με *ουκάζιο* των τσάρων Ιωάννη Aleksievič (1682-1696) και Πέτρου του Μεγάλου (1682-1725) διατάχτηκε η μεταφορά ελληνικών χειρογράφων και βιβλίων του Έλληνα αρχιμανδριτή Διονυσίου από τη Νίζνα στη Μόσχα. Ο Διονύσιος, για τον οποίο δεν γνωρίζουμε αρκετά βιογραφικά στοιχεία, υπήρξε *λόγιος, μουσικός, ιερομόναχος, αρχιμανδρίτης, μέγας πρωτοσύγκελλος*, ο οποίος καταγόταν *εξ Ιωαννίνων*. Έζησε στη Νίζνα, όπου μάλλον δίδασκε και όπου υπήρχε το *Γραικικόν Μαγιστράτον* και δύο ελληνικές εκκλησίες. Όσο «άγνωστος» κι αν είναι ο λόγιος αρχιμανδρίτης Διονύσιος, μας είναι γνωστός και από το γεγονός ότι το 1698 ο πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος τον συνέστησε στον πατριάρχη Μόσχας Αδριανό (1690-1700) ως δάσκαλο, ικανό να αντικαταστήσει στη Slavjano-Greko-Latinskaja Akademija της Μόσχας τους αδελφούς Λειχούδη².

Το αρχείο και η βιβλιοθήκη της Ελληνικής Κοινότητας της Νίζνας ήταν το κέντρο του ενδιαφέροντος πολλών. Ακολούθησε, στην απαίρεση χειρογράφων από την πόλη, ο γνωστός θεολόγος-λειτουργιολόγος Αλέξιος Α. Dmitrievskij (1856-1929)³, ο οποίος μελέτησε το αρχείο της Ελληνικής Κοινότητας της Νίζνας το 1885. Καρπός των ερευνών και των αναδιηρήσεών του υπήρξε το δημοσίευσμά του: *Grečeskie nežinskie hramy i ih kapital'nyj vklad v Cerkovno-arheologičeskij muzej pri Kievskoj Duhovnoj Akademii* (= Οι ελληνικοί ναοί [της πόλεως] Nežin και η τεράστια συμβολή τους στο εκκλησιαστικό και αρχαιολογικό μουσείο της Θεολογικής Σχολής του Κιέβου)⁴. Εξάλλου, στα κατάλοιπα του Α. Α. Dmitrievskij, τα οποία σήμερα βρίσκονται στην

2. Για περισσότερα βλ. Β. Λ. Fonkič, *Grečesko-russkie kul'turnye svjazi v XI-XVII vv.-Grečeskie rukopisi v Rossii*, Μόσχα (Nauka), 1977, σσ. 189-205.

3. G. van Aalst, «Alexius Afanasevič Dmitrievsky (1856-1929): Biographische gegevens en zijn liturgische leer vooral over het liturgisch typikon», *Het Christelijk Oosten* 7 (1955) 29-37, 212-225· 8 (1956) 163-176, «Die bibliographie des russischen Liturgisten A. A. Dmistrievsky», *Orientalia Christiana Periodica* 1960, vol. 26, σσ. 108-140. Β. Ι. Sove, «Russkij Goar i ego škola», *Bogoslovskie Trudy* 4 (1968) 39-84. Ι. D. Uspenskij, «Iz ličnyh vospominanij ob A. A. Dmitrievskom», *Bogoslovskie Trudy* 4 (1968) 85-90, Ρ. V. Urzumcev, «Skola «russkogo Goara» v Lenigradskoj Duhovnoj Akademii», *Bogoslovskie Trudy* 4 (1968) 91-94. L. Mahno, «Spisok trudov prof. Alekseja Afanas'eviča Dmitrievskogo v porjadke ih publikacij», *Bogoslovskie Trudy* 4 (1968) 95-108.

4. *Pravoslavnoe obozrenie* 1885, σσ. 370-400.

Πετρούπολη (Εθνική Βιβλιοθήκη της Ρωσίας⁵, Τμήμα χειρογράφων, Fond 253), υπάρχει και ο φάκελος αριθ. 136, με τον τίτλο: *Opisanie rukopisej i knig, postupivših v cerkono-arheologičeskij muzej Kievskoj Duhovnoj Akademij iz grečeskoj Nežinskoj Mihailo-arhagel'skoj cerkvi* (= Περιγραφή των χειρογράφων και των βιβλίων, που βρίσκονται στο εκκλησιαστικό και αρχαιολογικό μουσείο της Θεολογικής Σχολής του Κιέβου, προερχόμενα από την ελληνική εκκλησία του αρχαγγέλου Μιχαήλ [της πόλεως] Nežin)⁶.

Είναι γνωστό ότι ο Α. Α. Dmitrievskij εργάστηκε στη Νίζνα, όπως αναφέραμε, το 1885, αλλά ολίγοι γνωρίζουν ότι ο ίδιος μετέφερε πολλά χειρόγραφα στην Πετρούπολη και με την πράξη του αυτή ελάττωσε τα αρχεία του *Γραικικού Μαγιστράτου της Νίζνας*⁷.

Για τη σημερινή κατάσταση του αρχείου και της βιβλιοθήκης ο Χρήστος Λασκαριδής πρόσφατα ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Από το 1870, όπου η Αδελφότητα ούτε νομικώς πλέον υφίσταται, παρατηρείται η επίσημη διαρπαγή μέρους του αρχείου και της πολύτιμης βιβλιοθήκης.

Μετά το 1917 το κακό ολοκληρώνεται. Επικρατεί η μεγάλη κομμουνιστική επανάσταση και οι θησαυροί αυτοί της Ορθοδοξίας και του Ελληνισμού βρίσκονται υπό διωγμό και δοκιμάζουν νέα διαρπαγή. Πολλά μνημεία και ανεκτίμητα κειμήλια γιαννιώτικης τέχνης, τα οποία μαρτυρούσαν το πέρασμα και τη δράση των Ελλήνων, καταστράφηκαν χωρίς να σεβαστούν ούτε ακόμη και αυτό το ελληνικό νεκροταφείο, το οποίο στην πραγματικότητα ήταν ένα ζωντανό μουσείο για την ιστορία της πόλης, αλλά και της Ρωμοσύνης.

Έτσι, στη δεκαετία του 1920 το πλούσιο αρχείο της Αδελφότητας έφθασε να αριθμεί μόνο 10.000 περίπου έγγρα-

5. Για την πληρέστερη ενημέρωση του αναγνώστη θα σημειώσουμε εδώ ότι η σημερινή *Εθνική Βιβλιοθήκη της Ρωσίας* στην Πετρούπολη, είναι η παλιά *Αυτοκρατορική Βιβλιοθήκη*, η οποία στο κομμουνιστικό καθεστώς ονομαζόταν *Κρατική Δημόσια Βιβλιοθήκη Μ. Σατίκοβ-Σέεδριν*. Πβλ. Κ. Κ. Παπουλίδης, «Η σημασία των αρχείων της Ρωσίας για την ελληνική ιστορία», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 5-6 (1993-1994) 165-196.

6. Το χειρόγραφο αποτελείται από 80 φύλλα. Για περισσότερα βλ. *Τα αρχεία των Ρώσων βυζαντινολόγων στην Πετρούπολη*, επιμ. Ι. Ρ. Medvedev, Πετρούπολη, 1995, σ. 125.

7. Την πληροφορία οφείλω στον Β. L. Fonkič, τον οποίο ευχαριστώ από καρδιάς και από τη θέση αυτή. Άλλωστε, ο ίδιος, σε συνεργασία με το γιο του, δημοσίευσε πρόσφατα ένα από τα έργα, εκ των καταλοίπων του Α. Α. Dmitrievskij· πρβλ. Φ. Β. Poljakov-Β. L. Fonkič, «Α. Α. Dmitrievskij i ego rabota o russkij sobirateljah rukopisej i staropečatnyh knig», *Byzantinorussica* 1 (1994) 160-197. Το εκ των καταλοίπων έργο του Α. Α. Dmitrievskij έχει τον τίτλο: «Naši kollekcionery rukopisej i staropečatnyh knig professor V. I. Grigorovič, episkop Porfirij (Uspenskij) i arhimandrit Antonin (Kapustin)», *ό.π.*, σσ. 165-189.

φα, τα οποία σήμερα [1995] δεν ξεπερνούν τις 4.000, γιατί γνώρισε και νέα αφαιμάξη από επίσημους και ανεπίσημους φορείς»⁸.

Σήμερα, όποιος θέλει να μελετήσει το αρχείο και τη βιβλιοθήκη του *Γραικικού Μαγιστράτου της Νίζνας*, θα πρέπει να ερευνήσει στα αρχεία και στις βιβλιοθήκες της Νίζνας, αλλά συγχρόνως και της Μόσχας, της Πετρούπολης, του Κιέβου και του Σεργιόβ. Με την εμφάνιση όμως του έργου του Νικηφόρου Καρχιμάνη (*Βιβλιοθήκη της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, Εκδόσεις ΙΣΤ΄, ΙΖ΄, ΙΗ΄ αι. (1523-1800)*, Αθήνα, 1994, σσ. 371), γίνεται φανερό ότι, στις παραπάνω πόλεις πρέπει να προστεθεί και η Αθήνα, μια και στο έργο του Νικηφόρου Καρχιμάνη παρουσιάζονται οι εκδόσεις του ΙΣΤ΄, ΙΖ΄ και ΙΗ΄ αιώνα, οι οποίες βρίσκονται σήμερα στη Ριζαρείου Εκκλησιαστική Σχολή. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξα ύστερα από πληροφορίες τις οποίες έχω από την Ουκρανία: Στο παράρτημα του Ιδρύματος Ελληνικού Πολιτισμού της Οδησσού συγκεντρώθηκαν πληροφορίες από τις βιβλιοθήκες των πόλεων της Ουκρανίας⁹. Από τις πληροφορίες αυτές μαθαίνουμε ότι στη βιβλιοθήκη του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου της Νίζνας¹⁰ (όπου κατέληξαν τα βιβλία του *Γραικικού Μαγιστράτου*) υπάρχουν (Ιούνιος 1995) 175 ελληνικοί τίτλοι σε 195 σώματα, τα οποία ανήκουν στο 17ο, 18ο και 19ο αιώνα. Και γεννάται το ερώτημα: Είναι δυνατόν η βιβλιοθήκη του *Γραικικού Μαγιστράτου της Νίζνας* να είχε μόνο 175 τίτλους βιβλίων; Βεβαίως όχι. Είχε πολύ περισσότερους. Είναι φανερό ότι από τη σημερινή βιβλιοθήκη του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου της Νίζνας λείπουν βιβλία του 16ου αιώνα. Τουλάχιστο, ορισμένα από αυτά που υπάρχουν σήμερα στη βιβλιοθήκη της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (στην Αθήνα)¹¹, μια και γνωρίζουμε ότι ο Γεώργιος Ριζάρης συγκέντρωνε στη Νίζνα βιβλία και τα δώρισε με τη διαθήκη του (άρθρα 48, 62) στο σχολείο, το οποίο είχε στο νου του να ιδρύσει και (σύμφωνα με την ίδια διαθήκη, άρθρο 126) προβλεπόταν ο *κατ' έτος εμπλουτισμός της βιβλιοθήκης του σχολείου*¹².

Το κυριότερο είναι ότι, σήμερα δεν έχουμε σαφή γνώση της Ελληνικής Κοινότητας της Νίζνας, αλλά αποσπασματικές πληροφορίες των δραστηριοτήτων της.

8. Για περισσότερα βλ. Χρ. Λασκαρίδης, «Η συμβολή των Ελλήνων της Νίζνας στην πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη της Ουκρανίας και της Ρωσίας», *ό.π.*, σ. 4.

9. Ευχαριστώ από καρδιάς το Σωφρόνιο Παραδεισόπουλο για τις πληροφορίες, τις οποίες μου παραχώρησε από τα αρχεία του Ιδρύματος Ελληνικού Πολιτισμού (παράρτημα Οδησσού).

10. Biblioteka Nežinskogo Pedagogičeskogo Instituta im. N. V. Gogolja.

11. Νικηφόρος Καρχιμάνης, *Βιβλιοθήκη της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής, Εκδόσεις ΙΣΤ΄, ΙΖ΄, ΙΗ΄ αι. (1523-1800)*, σσ. 21-42.

12. *Ό.π.*, σ. 14.

B'

Η τύχη του αρχείου της Ελληνικής Κοινότητας της Νίζνας μου έδωσε την αφορμή για μερικές σκέψεις, τις οποίες αναφέρω παρακάτω: Τα τελευταία χρόνια οι συμπατριώτες μας μπορούν να οργανωθούν και να παρουσιάσουν πολλές πολιτιστικές δραστηριότητες. Θα πρέπει όμως να αναλάβουμε σοβαρή εκστρατεία για την καταγραφή αυτών των δραστηριοτήτων. Είναι γνωστό βέβαια ότι ακόμη δεν γνωρίζουμε (στην Ελλάδα) όλες τις πτυχές των δραστηριοτήτων των Ελλήνων στη Σοβιετική Ένωση, τουλάχιστο από το 1917 ως το 1991. Δεν γνωρίζουμε τις Κοινότητες, τα Σωματεία, τα σχολεία, τις εφημερίδες και τους συμπατριώτες μας, δηλ. δεν γνωρίζουμε όλες τις Κοινότητες, όλα τα Σωματεία, όλα τα σχολεία, όλες τις εφημερίδες και όλους τους συμπατριώτες μας. Αυτά τα δύσκολα χρόνια συχνά τα αντιπαρερχόμαστε με μια φράση: για την κακότητα των καιρών, ενώ στην προκειμένη περίπτωση θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για την περίοδο των παθών των Ελλήνων στη Ρωσία, στην Ουκρανία, στη Γεωργία και στις άλλες γειτονικές χώρες. Έτσι λοιπόν, για να μη χαθούν τα ίχνη μας και για να γνωρίζουν οι απόγονοί μας ποιοι είμασταν, θα πρέπει να μην επιτρέψουμε να επαναληφθεί ό,τι έγινε με το αρχείο της Ελληνικής Κοινότητας της Νίζνας. (Ας σημειώσουμε εδώ ότι σήμερα το Καταστατικό της Ελληνικής Κοινότητας της Νίζνας, αυτό που υπάρχει και στην κατάσταση που είναι, βρίσκεται στα αρχεία της Πετρούπολης.)

Πιστεύω ότι, κάθε πρόεδρος Κοινότητας ή Σωματείου πρέπει να φροντίζει να καταγράφει τα μέλη του σωματείου, κάθε δάσκαλος να καταγράφει όλα τα παιδιά και κάποιος από κάθε σωματείο να αναλάβει να καταγράφει όλες τις δραστηριότητες του σωματείου. Σήμερα που έχουμε τα μέσα, νομίζω ότι μπορούμε να πλουτίσουμε ένα αρχείο και με τον ήχο και με την εικόνα. Στη σύντομη αυτή εισήγησή μου θα φέρω για παράδειγμα την έκδοση του ενδιαφέροντος βιβλίου, που είδε πρόσφατα το φως της δημοσιότητας στη Γεωργία, με τον τίτλο *Slavnye Greki Gruzii*¹³, όπου αναφέρονται αρκετές πληροφορίες για τους συμπατριώτες μας στη Γεωργία.

Πιστεύω ότι, αφού θα συγκεντρώνονται όλα τα δεδομένα στοιχεία (παραγραφικά, στατιστικά, φωτογραφικά), θα είναι δυνατό να μεταβιβάζονται κάθε χρόνο (π.χ.) στη Γενική Γραμματεία Αποδήμου Ελληνισμού (Αθήνα) ή στο Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού (Οδησός-Αθήνα) και αυτά τα στοιχεία θα αποτελέσουν τη βάση του αρχείου του *Ιδρύματος Μελετών του Αποδήμου*

13. D. Čitlov, F. Čitlov, È. Gurieli, P. Ignatiadu, *Slavnye Greki Gruzii* (= Οι ένδοξοι Έλληνες της Γεωργίας), Tbilisi, 1995, σσ. 512.

Ελληνισμού (ΙΜΑΕ): Ένα επιστημονικό Ίδρυμα, το οποίο προσωπικά θεωρώ απαραίτητο να ιδρυθεί, τουλάχιστο για τις χώρες Κ.Α.Κ. (Κοινότητα Ανεξαρτήτων Κρατών) και για την περίοδο 1917 με 1991.

Οι προσωπικές προσπάθειες πολλών από εμάς, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Ουκρανία, δεν θα φέρουν το ποθητό αποτέλεσμα¹⁴. *Χρειάζεται συλλογική εργασία, χρονοδιάγραμμα, οργανόγραμμα, συνθετική και διαχρονική μελέτη του θέματος.*

Σήμερα, ενώ πολλοί φορείς ασχολούνται και εμπλέκονται στο ίδιο θέμα, τον Απόδημο Ελληνισμό στις χώρες Κ.Α.Κ., βρισκόμαστε σ' ένα κενό, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ουκρανία. Στο Ίδρυμα αυτό θα δοθεί η δυνατότητα της έρευνας, της καταγραφής, της μελέτης και, τέλος, της συγγραφής της συστηματικής Ιστορίας του Αποδήμου Ελληνισμού. Ας μη λησμονούμε ότι πριν από λίγα χρόνια ο Αλέξης Αδ. Κύρου έγραφε:

«Δεν έχει ακόμη γραφεί η Χρυσή Βίβλος του Αποδήμου Ελληνισμού... Δεν έχει ακόμη παραδοθεί εις τον θαυμασμόν και την ευγνωμοσύνην μας ο πλήρης απολογισμός της, διά μέσου των αιώνων, φωτεινής δράσεως των Ελλήνων της Διασποράς»¹⁵.

Έτσι, όλοι μαζί, θα μπορέσουμε να γράψουμε αύριο τη Χρυσή Βίβλο του Αποδήμου Ελληνισμού.

14. Αξίζει νομίζω να αναφέρω εδώ ότι, όταν έφερα από τη Μόσχα στη Θεσσαλονίκη φωτοαντίγραφο της γραμματικής της ποντιακής του Κ. Τοπχαρά (πρβλ. Κ. Τοπχαρά, *Ι γραματικι τι ρομεικν τι ποντεικν τι γλοσσας*, Ροστόβ-Τον 1932), τότε στην Ελλάδα είχαμε ακούσει γι' αυτή τη γραμματική, αλλά δεν είχαμε ούτε ένα βιβλίο στα χέρια μας. Είναι, άλλωστε, χαρακτηριστικό ότι οι σημερινοί εκδότες της γραμματικής της ποντιακής στη Θεσσαλονίκη [πρβλ. Κ. Τοπχαρά, *Η γραμματική της ποντιακής-Ι γραματικι τι ρομεικν τι ποντεικν τι γλοσσας*, Εισαγωγικό σημείωμα Βασιλείου Δ. Φόρη, Θεσσαλονίκη (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη) 1988], πούλησαν πολλά βιβλία στους αντιπροσώπους των ποντιακών σωματείων, που ήλθαν στη Θεσσαλονίκη, από τη Σοβιετική Ένωση, με την ευκαιρία του Α' Παμποντιακού Συνεδρίου, το καλοκαίρι του 1988.

15. Αλέξης Αδ. Κύρου, *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, Αθήνα (Εστία), 2^η 1984, σ. 260.